

К.М. Тищенко

ПРАДАВНІ СЛІДИ КЕЛЬТІВ У ТОПОНІМІЇ ТУРЕЧЧИНИ

1. У зв'язку з чимраз виразнішим окресленням контурів ареалу характерних, повторюваних кельтських місцевих назв, спільних для всіх посткельтських теренів у Східній Європі (див. [Стрижак 1989, Крушельницькая 1965, Мачинский 1974, Трубачев 2003, Тищенко 2000–2005]), кардинальної важливості набувають студії топонімії Балкан і Малої Азії. Передусім це зумовлено тим, що перебування кельтів-галатів у Малій Азії історично добре засвідчене та унаочнює масштабність їхніх бойовничих мандрівок у античні часи, – див. [Пауэлл 2003, Седов 1983, Филип 1961, Широкова 1989, Mitchell 1993, Ramsay 1960, Stauber 1994, 1996]. Разом з тим досі не виявлено якихось особливих археологічних слідів “міграції галатів до Центральної Анатолії” [Crossland 1992, 251] – мабуть, саме через спроби пошуків виключно в історичній Галатії.

Після відомого епізоду пограбування Риму (387 р. до н.е.) письмові джерела згадують про кельтів як найманців у Сицилії (Сиракузи, бл. 371 р. до н.е.) і Пелопонесі (369–368 р. до н.е.) та про їхнє звичайне перебування в Іллірії – на Балканах [Arslan 2000, 10–11, 39 з посиланням на Діодора Сицилійського, Теопомпа і Ксенофона]. У 335 р. до н.е. Олександр Македонський, що воював тоді у Фракії, прийняв делегації від різних народів Наддунайщини. Серед них було й посольство кельтів, яке прибуло з Адриатики [Пауэлл 2003, 19]. “Змінилося два покоління, і натовпи [кельтів] залили Македонію серед зими 279 р. до н.е. – лише великі злидні могли примусити їх до мандрівки у таку пору року, тим більше що з ними були родини й вози з майном”. Кельти почали грабувати селища й шукати собі землі для поселення, однак зустріли опір, детально описаний грецькими істориками [там само].

Частина кельтів, пройшовши тоді ж через землі іллірійців і фракійців, пограбувала Дельфи. За рік кельти з'явилися й оселилися під самим Костянтинополем. Інша частина їхніх племен (толїстобоги,

тектосаги й дещо пізніше трокми) невдовзі переправилася через Дарданелли, чим започаткувала двоохотлітній період грабунків, наскоків і втручань у місцеві збройні чвари. Після тривалого перебування у Фригії кельти остаточно осіли в Галатії навколо давньої Анкири (сучасна Анкара).

Римляни мушили провести проти них каральний похід у 189 році до н.е. Подальша акультурація та асиміляція насамперед галатської верхівки тривала ще століття. Галатією правили тетрархи, останні з яких – Дейотар і Брөгітар – за послуги проти Мітрідата Понтійського були призначені Римом царями Галатії. Після смерті їхніх спадкоємців у 25 році до н.е. Галатія стала провінцією Риму. Апостол Павло, сам родом з Тарса в Кілікії, двічі відвідав Галатію, проповідуючи християнство, і заснував перші церкви [Trousset 1881, III, 52] (відомі його “Листи до галатів”). Свою давню кельтську мову нащадки перших галатів зберігали понад сім століть: ще у IV ст. н.е. цікаві нотатки про них залишив св. Ієронім, який і повідомляє, що, окрім грецької, галати розмовляють своєю мовою, спорідненою з говірками тревєрів [Пауэлл 2003, 20]. Назва й адміністративний устрій Галатії зберігалися навіть до VII ст. [Zanichelli 1995, 756].

“З цієї картини вимальовується хоробрій і яскравий, фізично сильний народ, якому напрочуд таланило в ранній період. Від Галатії в Малій Азії на північний захід до Шотландії та на південь до Андалузії у III ст. до н.е. можна було мандрувати, не покидаючи кельтських земель. Хоча вони не були імперією, але являли собою єдиний культурний простір” [Диллон, Чедвик 2003, 37], додамо – також і мовний.

Римляни називали найближчу до себе племінну групу кельтів Galli із значенням ‘дикий’, hostis ‘ворожий’, tumultus ‘натовп’ – після відомого нападу їх на Рим 387 р. до н.е. Тоді Вічне місто врятували своїм галасом чутливі священні гуси храму Аполлона, наполохані серед ночі ворогом, що підкрадався до мурів. Греки вживали

для позначення сукупності кельтських племен їхню самоназву οί Κελτοί від III ст. до н.е., проте об'єднання трьох кельтських племен, що переправилися до Малої Азії, і греки, і римляни називали галатами [Rausanias, i 4, 1].

Назву галатів в античності наївно виводили від гр. τὸ γάλα ‘молоко’ (пор. Галактика). З-поміж інших кельтських етнонімів (див. [Трубачев; Стрижак]), досі поширених у топонімії Середньої Європи (**невр-**, **нор-**, **нур-**, **кімер-**, **чемер-**, **волох-**, **влах-**, **брит-** тощо), з Анатолією досі вважали пов'язаним лише історичний етнонім *галати*. Крім історичної назви *Галатія*, відома низка мікротопонімів генуезьких часів у Стамбулі: райони міста Galata (BeYOđlu), Galatasaray, міст (Yeni) Galata Korpüsü, вулиця Galata Mumhane Caddesi, збудована генуезцями у 1216–1348 роках шістдесятиметрова Galata Kulesi ‘Галатська вежа’ [Middle East 1997, 664]. Одна назва села Γαλάτα існує і в центральній частині Кіпру. (Варто зауважити, що “європеїзований” ойконім Gallipoli є венеціансько-генуезькою народною етимологією від теперішньої назви міста тур. Gelibolu, яка насправді походить від гр. Καλλιπόλις ‘гарне місто’ [Kiss 1980, 231]). Грецька назва οί Γαλάται ‘галати’ співвідноситься не лише з кельтським етнонімом Celtae і латинським Galli (деталі див. [Тищенко 2003, Кельтські етимології, IV, 15]), але, на нашу думку, також і з характерними основами **gal-** деяких апелятивних лексем, відомих у всіх слов'янських мовах на посткельтських теренах. Основа **gal-** упізнавана в хоронімах від Атлантики до Близького Сходу: *Галісія* (есп. Galicia), *Валлія* (Вельс, фр. Pays de Galles), *Галлія* (фр. Gaule), *Галічина* (пол. Galicja, нім. Galizien), *Галатія* (та Γαλάτια, лат. Galātae ‘галати’). Через це корені цієї назви кельтів з очевидністю слід шукати не в мовах історичних сусідів кельтів, а у самих кельтських мовах. У давній ірландській і гельській мовах, за даними етимологічного словника А. МакБейна, слово gal означало ‘війна; могутність’ < *galā; кімр. gallu ‘могти’, брет. galloet, корн. gallos ‘потужність’ < *galno-; як виявляється, ці слова етимологічно пов'язані з лит. galiù ‘я можу’, церк.-слов. ГОЛЪМЪ ‘великий’, укр. голінний ‘хвацький, заповзятий’, рос. [голямо], болг. голям тощо [MacBain 1983;

ЕСУМ 1982; Фасмер 1964, I, 434]; також ірл., гельс. galad ‘добра дівчина’ (заохочення), гельс. gallan, кімр. gelin ‘пагінець, молодик’ [MacBain 1983].

У світлі зведених етимологічних зв'язків згаданих етнофорних хоронімів діагностичного значення набуває дослідження їхньої основи в апелятивній лексиці мов відповідних народів, поширених тепер на посткельтському просторі. За даними використаних етимологічних словників, до числа цих відетнонімних апелятивів можуть належати:

– укр. голінний ‘хвацький, бравий, жвавий; здатний, охочий до чогось’, [голєнний] тс; [гольнійший] (вищий ступінь від голінний) [ЕСУМ 1982, I, 549]. У творах Т. Шевченка знаходимо: *Голінний, завзятий чоловік; От дівка голінна, так так,* – цит. за: [Грінченко 1907, I, 300]; *Він голінний до всього Чк; Маруся голінна до тарані Чн; Я дуже на сон голінна, – як засну, то вже й до світу не кинеся* (Нечуй-Левицький) [там само, 300–301]; як зазначено в ЕСУМ, первісне значення слова *golēm-ьпъ, як і golēmъ, – очевидно, ‘великий’, звідки через значення ‘дужий, здібний, спритний’ розвинулася сучасна семантика форми голінний – пізнішої, з первинної *голімний [ЕСУМ 1982, I, 549], – при тому що до цього слова існує “не зовсім ясна фонетична форма” [гальомий] ‘високий, величезний’ [там само, 463]; це міркування підтверджують слова [гáведний, гáв'язний] ‘величезний’, [гáведня] ‘народ, чернь’ (“*галатня”); з іншого боку, відомі дієслова (трактовані як звуконаслідування): *галай* ‘запальна людина, крикун, зірвіголова’, *галас, галдикати, галу та балу, галасувати, [галáкати]* ‘кричати, лаяти’, [гавáкати, гавáгати] ‘верзти’, прізвище *Галака* (спостереження А.П. Тищенко) і прізвисько [гавáта] ‘базіка’, – звідки значно ймовірніше беруть свій початок слова *галка, кавка, галич* ‘СІРА ворона’; [галандіти] ‘варнякати’, [гáлити] ‘квапити’, звідки *нагальний*; до цих слів прилягає пласт колоритної діалектної лексики: [галуза] ‘глушливий’, [галузоватий, галузовання] ‘глузливий, глузування’, [галадрига] ‘непосида, шелихвіст’, [галамáга] ‘базіка, нахаба, зухвалець’ [там само, 457], [галабурда] ‘бешкетник’, [галатін] ‘крикун, безладний чоловік, розпусник, здоровань’, [галабу́та] ‘пихатість’; нарешті,

[*галадз'ан, гавз'ун*] ‘великий горщик’, пор. [*гавд'ун*] ‘великий негарний горщик’ [там само, 456, 446] (з усією очевидністю з *[*галд'ун*], звідки тоді й *гладун* ‘гличик, гладущик’) при [*галаг'ан*] ‘великий МІДНИЙ ГОРЩИК (!)’; – традиційно етимологія не бажає вбачати тут якогось спільного знаменника, списуючи більшість лексем або на звуконаслідування, або на малопереконливі пояснення, зокрема для **сірої** галки, яку пропонують виводити від слів із значенням ‘чорний’, за аналогією до слова *галаєс* ‘чорнильний горішок’; проте з *усього наведеного (кількісно значного) матеріалу з очевидністю проглядають руїни прадавнього семантичного поля, в окремих семах якого цілком упізнавані ті чи інші риси кельтської впадчі та кельтських “галльських” реалій*; цей висновок підтверджують і перелічені нижче лексеми інших мов, поширених тепер на посткельтському просторі;

– білор. *галекаць* ‘гукати, вигукувати’; *галас* ‘галас’; *г'аліцца* ‘зазіхати, заздрити’;

– рос. [*голямо*] ‘багато, дуже’ (*тверс., костромс. (!)*) [Фасмер 1964, I, 434], – як вдалося з'ясувати, давні ймовірно кельтські ойконіми існують у північно-західних областях ще на витоках річок, що є важливим хроногеографічним аргументом для атрибуції цих топонімічних кельтизмів як найбільш ранніх у Росії, – див. [Тищенко, Кельтські назви селищ; Аналоги]; [*галуз'атъ*] ‘пустувати, робити дурниці’; *галдетъ* ‘гомоніти’; [*г'авезъ*] ‘народ, чернь’;

– пол. ст. *golemy* ‘великий’ [ЕСУМ 1982, I, 549], *golemszy* ‘більший’ [Фасмер, там само]; у Польщі “вже від 1570 року вважалося “хлопським” (*zgolemo ukroїi* ‘великий шмат одрізав’; останній Жебровський його вживав у 1637 році). Праслово” [Brückner 1974, 149]; *gałda* ‘галай’, *gałować, gałuszyć* ‘зчиняти галас’; *gawieź* ‘народ, чернь’; *gawędzić* ‘розбалакувати’;

– нлуж. *gólc, влуж. hólc* ‘хлопець, юнак’, *holca* ‘дівчина’ з 20 похідними; *hołk* ‘натовп; лютування, рев вітру; гамір, метушня, тривога’;

– чес. ст. *holemý* [ЕСУМ 1982; Фасмер 1964, I, 434]; пор. міфічний персонаж *Нолем* ‘Толем’; *haliti se* ‘реготати’; слц. [*halas*] ‘галас’, [*haladra*] ‘крикун’;

– хорватс. *golem*, серб. *г'олем* ‘великий, величезний’, [*г'олиетан*] тс; макед. *голем*

[ЕСУМ, там само]; *галатен* ‘розпусник, зла людина’;

– болг. *голям* ‘величезний’ [ЕСУМ 1982, Фасмер 1964, там само]; “тепер найбільше у болгар поширене” [Brückner 1974, 149]; *големизна* ‘розмір’; *галатин* ‘розпусник, лиха людина’;

– церк.-слов. **ГОЛЪМЪ** ‘великий’ < **golēm-ъпъ* похідне від *golēmъ*, можливо, дієприкметник на **-m-** [Brückner 1974, ЕСУМ 1982, там само];

– споріднене з лит. *galė'ti* ‘могти’, *galia* ‘сила, здатність’, *gālimas* ‘можливий’ [ЕСУМ 1982]; *galiiū* ‘можу’ також **galingas** (!) і *galunas* ‘володар, магнат’ [MacBain 1983]; – до чого можна наблизити й етнонім *Galindas*, *голядь* ‘галінди’ (досі виводжуване лише від *galas* ‘кінець, край’) – з відомою пізнішою деградацією значення до рязанського рос. [*голяда*] ‘жебрак, бурлака’ [Фасмер 1964, I, 434]; з іншого боку, доведена кельтська приналежність мілоградської культури [Мельниковская] таки дає підставу повернутися з нових позицій до постулюваного ще акад. О. Шахматовим [Schachmatov 1911, 69] можливого зв'язку етнонімів *голядь* і *галати*;

– алб. *hall* ‘сила, могутність; горе’; *halavitem* ‘розмовляю’ [Meyer 1891, 145];

– рум. *galenți* ‘дерев'яні сандалі’ (через слов'янське посередництво);

– ірл. ст., гельс. ст. *gal* ‘хоробрість, війна’; кіпр. *gallu* ‘могти’; брет. *galloet, корн. gallos* ‘потужність’ [MacBain 1983, gal]; кіпр. *galw* ‘кликати, закликати’, також ірл., гельс. *galad* ‘добра дівчина’ (заохочення), гел. *gallan*, кіпр. *gelin* ‘нагінець, молодик’ [MacBain 1983], – пор. вище нлуж., влуж.;

– англ. *gale* ‘сильний вітер’ XVI ст., “слово невідомого походження”; *gallosh* ‘галльське взуття’; *galligaskins* ‘широкі штани’ XVI ст., “походження основи *galli-* залишається невідомим”; *gallon* XIII ст. – “напевно, кельтського походження”; *galet* ‘галета’, *galoon* XVII ст. < фр. *galon*; *gallop/wallor* ‘робити різкі, шумні рухи’ [ODEE 1996, 187–188, 532];

– нім. *galstern* ‘чаклувати’, у діалектах також ‘гукати, вигукувати, балакати, заплутувати’, днв. *galstaraŋ* ‘чаклун’, англ. *gælstre* ‘відьма’, *galan*, днорд. *gala* ‘співати чаклунські пісні’, *galend* ‘чарівник’ (початково ‘співець’); Нахтігаль також

пов'язує усі ці слова зі звуконаслідуваннями від. іс. *ghel- [Kluge 1975, 230], проминаючи можливі кельтські зв'язки.

У турецькій-османській мові через її пізнє поширення в Анатолії не могло зберегтися якихось особливих апелятивних слідів такого роду. Проте від цієї основи тут також існує кілька “галльських європеїзмів” – недавніх запозичень кельтського походження із західних мов (galéta, gali-sizm, galon, galop, gályum, gallik, galoş).

2. Оскільки міграції галатів у III ст. до н.е. через весь Балканський півострів до Малої Азії знаменують гранично найдавші з-поміж засвідчених античною історією рубежі їхньої експансії, варто спинитися на тому, що саме відомо з джерел. Грунтовне і всебічне зведення відповідних матеріалів нещодавно з'явилося турецькою мовою у книзі Мурата Арслана “Войовничі племена античної Анатолії: галати”. – Стамбул, 2000. – 322 с. [Arslan 2000]. Автор статті вдячний Миколі Бастуну, який придбав цю книгу в Туреччині у грудні 2003 року і люб'язно передав її до Лінгвістичного музею. Пов'язані з кельтами історичні події висвітлені в ній так.

У 278/277 році до н.е. кілька племен-учасників кельтської міграції до Македонії вийшли до Геллеспонту і оселилися біля Візантію. Наклавши данину на кілька міст у Фракії та Геллеспонті, вони стали чинити наскоки і грабувати інші міста. А згодом, втягшись у місцеві суперечки, вирушили до вигідніших місць поселення і грабунків – до Малої Азії.

Прибуття до Малої Азії трьох потужних “професійно-войовничих” кельтських племен (толїстобогів, тектосагів і трокмів) порушило політичну рівновагу в цьому елліністичному регіоні. Поселення названих племен на землях давньої Фригії започаткувало нову еру в її історії. Агресивністю щодо сусідів і грабунками багатих міст і храмів галати зажили собі слави насильників і здирців, залишивши важкий слід в історії.

Військові події почалися із запрошення кельтів Нікомедом I Віфінським, що вирішив використати їх у війні проти власного брата. Були кельтські найманці у 277 році до н.е. й у війську Антігона Гоната, щоправда розбитого Пірром – також за допомогою галатського загону. У ті роки кельтські

найманці потрапили навіть до Єгипту у складі війська Птолемея II від 278 р. до н.е. [Пауэлл 2003, 122], згодом – Птолемея III, і навіть через 90 років під час приборкання повсталих у Верхньому Єгипті знову згадано кельтський загін.

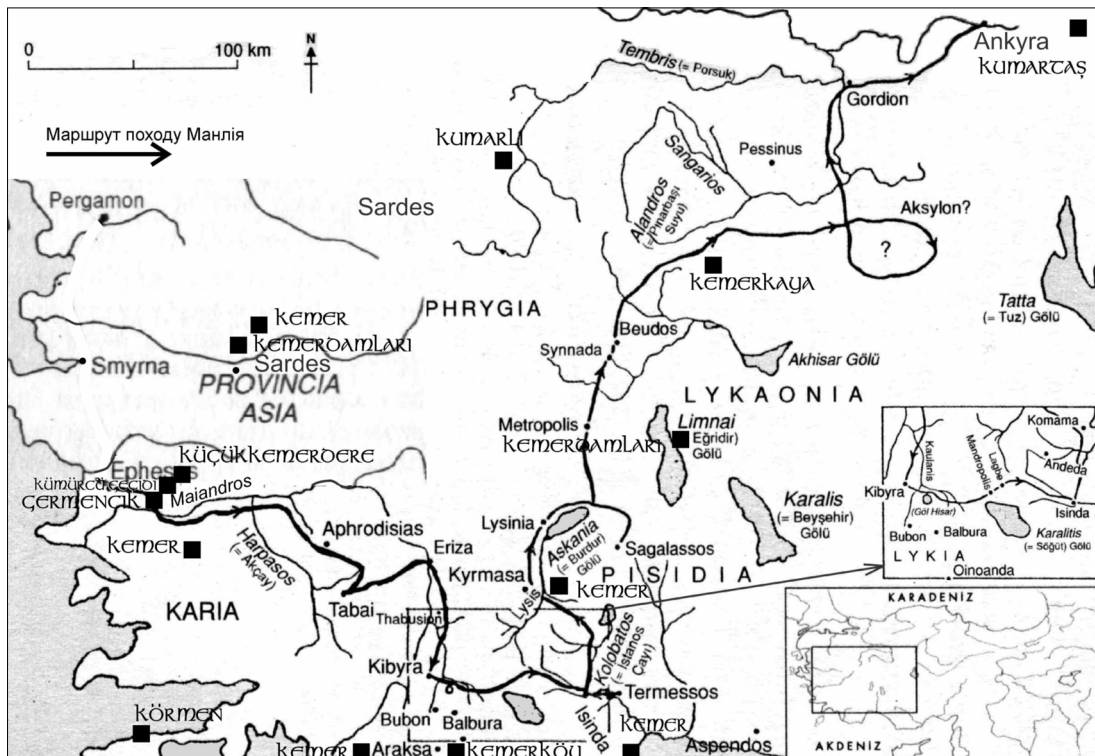
Потім галатів найняв цар Мітридат I Понтійський для війни проти армії Птолемея у Пафлагонії. У 240 році до н.е. вони воюють як найманці на боці Антіоха Гієракса проти його брата, Селевка II Сирійського. Воїни Селевка були перебиті, сам цар ледве врятувався, а значна частина Малої Азії потрапила під владу Антіоха. У 218 році до н.е. Атал I Пергамський привів із Фракії плем'я егосагів як союзників для завоювання прилеглих земель, включно з іонійськими містами на південь від Ефеса, що він його був утратив у битві з Ахеєм, полководцем Селевка III Сирійського. Після перемоги Атал I віддячив егосагам землями навколо Геллеспонту (Мармурового моря).

Згодом римляни використали галатів для стримування Пергамського царства. Причому спочатку кельти-галати помагали Мітридату IV Понтійському у його війнах за Малу Азію і Грецію. Але зрадницька різанина галатів у 86 році до н.е. спонукала їх стати на бік римлян. Відігравши важливу роль у римській перемозі над Мітридатом, вони й далі воювали як вірні союзники Риму, відбиваючи напади парфянців на Малу Азію.

За давніми джерелами, галати відзначалися фізичною силою і дикістю разом з нестримним бажанням нищити, грабувати і принижувати. Їх описують як високих напівоголених рудоволосих і патлатих воїнів, що ставали до бою лише з довгим мечем і величезним щитом. Вони билися не організовано, а індивідуально, полюбляли жбурляти всілякі придатні для цього камені. Ця манера бою, висока статура і чужоземна зовнішність дивовижних супротивників, як і їхня незвична зброя, вражали уяву і деморалізували населення елліністичних царств. Джерела повідомляють, що галати нападали на ворога з ревом і ще здалеку вимахували своїми страшними мечами. Охоплені панікою, противники кидалися врозтіч. Галатські бійці нещадно винищували елліністичні армії та їхніх проводирів у Македонії та Малій Азії.

Мал 1, 2. Зображення тетрархів (IV ст.).

Мал 3. Маршрут походу Манлія проти галатів.

І все ж елліністичні династи мусили запрошувати у союзники цих страшних і безстрашних бійців: така висока була їхня бойова репутація, що жоден володар Малої Азії не був певний у своїй перемозі без значної частки галатів у власному війську. Проте галати могли порушити домовленість, приставши на вигідніші умови. Вони повертали зброю проти союзників так само часто, як і дотримувалися союзницьких обіцянок. Хоч і потрібні під час війни, вони ставали в мирний час джерелом усіяких ускладнень.

Небезпечна й непокірлива натура галатів принаймні частково пояснює початкове виділення їм місць для поселення у колишній Фригії. Нікомед I і Мітридат I прагнули зробити з них буфер від Сирійських Селевкідів і водночас якомога віддалити їх від власних кордонів. Попри все, галати зрадили Мітридата і, скориставшись недосвідченістю його наступника, вдерлися до Понтійських областей. Вони пограбували тоді чимало міст, зокрема значну гавань на Чорному морі – Амісон. Так само скориставшись потім смертю Нікомеда, вони спустошили Віфінію. В іншій ганебній історії вони вигнали з власного царства Антіоха Гієракса, якому спочатку помагали у війні проти брата, – цар так і загинув у 227 році до н.е. від рук кельтів у Тилісі (Фракія, сучасна Болгарія).

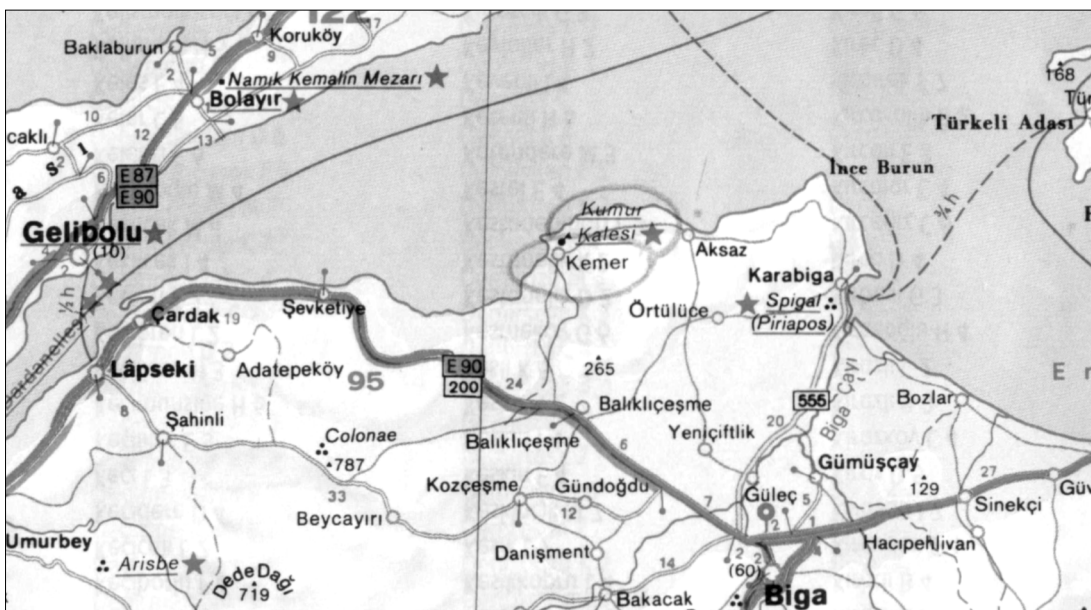
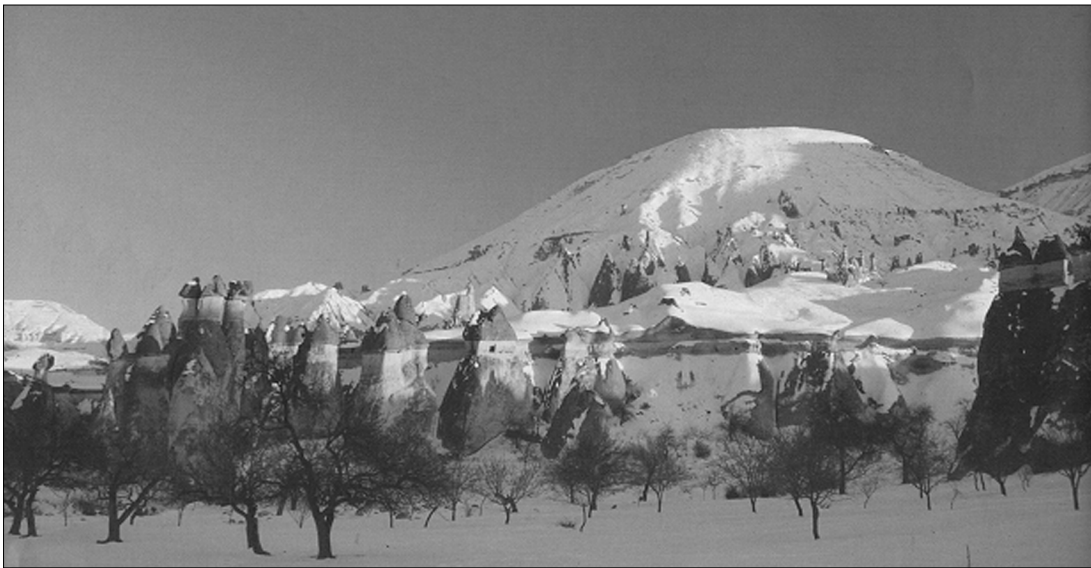
Хоча в цілому й лояльні до Риму, галати зраджували й окремих римських полководців – спочатку Брута й Кассія перед битвою під Філіпами у 42 році до н.е., а далі Марка Антонія під Акціумом у 31 році до н.е. Так до самого кінця своєї бурхливої історії галати були цінованими, але ненадійними союзниками.

Потім новою батьківщиною кельтів у Малій Азії – Галатією – стали землі між р. Галисом (= Кизилірмак) і Сангаріосом (= Сакар'я). Це район досить родючих рівнин, оточений гірськими ланцюгами і особливо сприятливий для розведення овець та іншої худоби. Кажуть, що скотарі-кельти занедбали рільництво і утримували господарство розведенням худоби і як найманці до чужих військ. Їхніми головними містами були Песінунт, Гордіон, Анкіра і Тавіон, проте, за переказами, вони вважали надійнішими традиційні гірські укріплення, збудовані ними у віддалених і недоступних

місцях Галатії, – Горбеос, Блукіон, Пейон. До цих гірських сховків вони й відступили під тиском римлян після поразки Антіоха III Сирійського у 190 році до н.е.

Сама племінна структура галатів перешкоджала будь-яким спільним діям. Кельтські племена поважали сфери впливу сусідів, але рідко діяли разом. За Страбоном, на чолі кожного з племен стояло четверо *тетрархів*. Найвідоміше скульптурне зображення тетрархів з порфіриту (хоча й пізні – IV ст. н.е.) [Zanichelli 1995, 1856] було привезене звідкись зі Сходу і знаходиться тепер у Венеції біля південної стіни собору Св. Марка, ліворуч від входу до Porta della Carta Палацу дожів (мал. 1, 2). Кожний тетрарх мав підлеглого суддю і полководця. Загальна рада трьох галатських племен при 12 тетрархах складалася з 300 членів. Вони збиралися для нарад у священному гаю, що звався Друнеметон. Лише ця рада мала компетенцію виносити смертні вироки. Під впливом сусідніх елліністичних царств традиційна племінна аристократія кельтів створила з часом централізовану систему олігархії. Зрадницьке вбивство більшості тетрархів Мітридатом Понтійським у 86 році до н.е. і зміцнення римлянами місцевих елліністичних владних структур мали наслідком призначення Помпеєм двох останніх тетрархів Дейотара і Брөгітара царями галатів у 59 році до н.е.

Варварські звички галатів не могли не змінитися під впливом анатолійських суспільних традицій. Висока культура елліністичного світу поступово, але неминуче обмежувала буйність цих племен. Ці обмеження стають помітними вже у II ст. до н.е., коли, наприклад, галатське аристократичне подружжя, Ортагіон і Хіомара, назвали одного зі своїх синів Пайдополітом – “дитям-громадянином”. Полібій мав нагоду розмовляти з Хіомарою в Сардах (очевидно, грецькою мовою) і з захватом згадував потім її мудрість і характер. Кельти Малої Азії щораз більше вживали грецьку мову, поклонялися греко-римським богам – Зевсу, Артеміді, Аресу, Асклепію. Галатські царі й аристократи тримали грецьких лікарів і мешкали в палацах, збудованих у грецькому стилі. Вхідження згодом до римської імперської системи далі змінювало місцеві звичаї, включно з давньо-кельтськими бойовими навичками. Галати

Мал. 4, 5. Зимовий пейзаж у долині Гереме; фрагмент карти околиць с. Кемер біля входу до Дарданелл, поруч руїни Kuzur Kalesi.

Малої Азії щораз більше асимілювалися [Arslan 2000, 245–249].

3. У топонімії посткельтських земель простежується цікава закономірність: великі регіони мають етнофорні назви від основи **Гал(л)-** (Galicia, Galles, Gallia, Галічина, Galatia), тоді як конкретні географічні об'єкти (гори, річки, селища) переважно зберегли імена від іншої кельтської етнофорної основи **Кимир-/Чемер-**: г. Чумерна, р. Кемирка, пот. Чемірний, с. Кимир, Ст. Хмерин, Чемірка, м. Жмеринка (Україна); г. Чумерна (Болгарія), Чемер-

ник, Чемерно (Сербія), Čemerno, Čemernica (Хорватія), Kumrovec (Словенія), Csömör (Угорщина), Schmerbach, Schmerfeld, Kemern, Kummer (багато разів) і навіть Kumro (Німеччина), – деталі див. [Тищенко 2003, VI, 46–52]. На теренах Туреччини нами виявлено понад 40 назв від основи **Kemer-**. Ключ для розуміння цієї топооснови міститься у кімр. Сумгò ‘кімр, валлієць’ (< sum ‘з’ + bro ‘район’, тобто ‘земляк’), **Сумру** (=фр. Pays de **Galles**) ‘Валлія, Вельс’, **Сумраег** ‘кімрська (валлійська) мова’=іт. **il gallese**, la lingua gallese, фр. le

gallois, la langue galloise (на відміну від *le gaulois*, la langue gauloise ‘гальська мова’).

Основна гіпотеза дослідження: наявні в сучасних картографічних джерелах [Насак 1975; Турція 2005; Türkiye, Ost 1991] численні турецькі ойконіми від основи **Kemer-** (з народним поясненням від тур. *kemer* ‘пояс’) насправді можуть бути продовженням античних топонімів **Kemer* від щойно наведеної етнофорної основи, відомої на всіх посткельтських землях.

Аргумент № 1. Серед досі виявлених у Туреччині понад 40 топонімів з основою **Kemer-** майже третина належать теперішнім селищам на межі історичної Фригії на південному заході Туреччини, де була перша область осідання галатів: 13 назв – це багато для району розміром близько 200х300 км. Що більше, **10 із цих пунктів лежать по маршруту карального походу проти кельтів у 189 р. до н.е. тодішніх римських консулів Гнея Манлія Вульсона і Марка Фульвія** (див. карту на мал. 3, основа – за: [Walbank 1979, III, 141, карта 3]). Ідеться про 5 селищ з назвами *Kemer* і про сім інших – *Kemerdamlağı* ‘Кемерські Дахи’ (два різні селища), *Germencik* ‘Кемерське’, *Körmen*, *Kemerköy* ‘Кемерське село’, *Küçükkeмерdere* ‘Мала Кемерська Долина’ і *Kemerkaşa* ‘Кемерська Скеля’ (народна етимологія – “підперезана скеля”). На північний захід від нього – с. *Kumacı* під м. Кютах’я. Далі, вже за Анкарою, лежить с. *Kumartaş* ‘Кемерський камінь’. Привабливі гарним розташуванням деяких із цих сіл і не менше – їхніми назвами, автори популярних путівників змушені, однак, розчаровано відзначати, що *kemer* означає турецькою “всього лише” пояс. Додамо побіжно, що розміщення окремих із цих селищ у Пісідії та навколо неї додає шансів кельтському сліду унікального в Європі київського скарбу монет з Пісідії [Брайчевський, 35; Тищенко 2004, Про кельтську спадщину деревлян]. Інші 2/3 назв також належать селищам, розташованим не у випадкових районах, а **у місцях, так чи інакше пов’язаних з історичним перебуванням кельтів** (див. карту на мал. 8; позначені на цій карті 24 райони розташування селищ з назвами від основи **Kemer-** подані нижче під цифрами з дужкою):

1) у передмісті Стамбула – м. *Kemerburgaz* (букв. ‘Кемерський Форт/Замок’ < тур.

burgaz ‘форт(еця)/замок’ < грец. *πύργος* ‘башта, фортечний мур’ [Kiss 1980, 134]) :::: як згадано, за свідченнями сучасників, “у 278/277 р. до н.е. кілька племен [під проводом Леонорія], що брали участь у виправі кельтів на Македонію, рушили до Геллеспонту й оселилися біля Візантію” [Arslan 2000, 245; 40a: карта С. Мітчела];

2–3) на азійському березі Дарданелл – два с. *Kemer* (під Троєю і Піріапосом) :::: відомо, що кельти переправилися до Малої Азії саме через Дарданелли у 278/277 р. до н.е. під проводом Лютурія і двічі (з інтервалом у 2 роки) брали тут участь у битвах поблизу сусіднього міста Кизікоса [там само]; біля одного з цих селищ – руїни *Kumur Kalesi* ‘Кумурської фортеці’ (мал. 5);

4) напроти Сард – с. *Kemerdamlağı* ‘Кемерські Дахи’ < тур. *dam* ‘дах’ :::: кельтів згадують у цих місцях у зв’язку з боями не раз: 262 року під Сардами Євмена, сина Селевка I Антіохійського [там само, 79, 123–124]; 216 року царя Атталоса I Сотера [там само, 88 з посиланням на Полібія]; 197 року карійських племен [там само, 93]; 190 року царя Антіоха, який у Сардах уклав мир [там само, 95]; у цьому місті мешкали й галатські аристократи, як от відомий вождь толістобогів Ортіагон і його освічена дружина Хіомара, з якою у Сардах мав нагоду розмовляти Полібій [там само, 106–107, 114, 249];

5–11) перелічені вище села Південної Фригії;

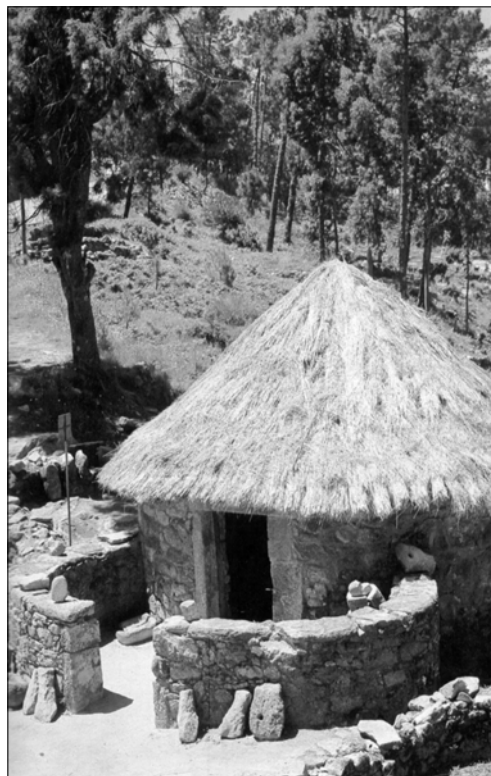
12–13) на схід від 11 фригійських селищ від основи **Kemer-** існують ще інші 5 на півдні Каппадокії – це с. *Çimerlik* ‘Чимерське’, далі – м. *Kemerhisar* ‘Кемерська Фортеця’ < тур., ар. *hisar* ‘форт(еця)’ на давньому Кілікійському шляху біля Тіани, поруч *Çamardı*, *Çumra* і руїни *Kemerli kilise* ‘Кемерської церкви’ (тобто, виходить, таки галатської?) :::: ці факти не можна залишити без уваги з огляду на відомі численні ранньохристиянські пам’ятки Каппадокії, пов’язані з місіонерською діяльністю в цих місцях св. Павла, а згодом – св. Василя Великого;

14–15) ще майже третина всіх топонімів від основи **Kemer-** розташована у Центральній Каппадокії уздовж р. Галиса (Кизилірмак) – це ціле скупчення з 11 назв, причому з інтервалами всього у 20–30 км: с. *Göreme*, *Kemer* (поруч с. *Kamber*,

Gömeç, г. Korumaz, букв. ‘Беззахисна’ – ?), Tahtakemer ‘Кемерське Плато’ і Kemer, Kermelik ‘Кемерське’, м. Gemerek і поруч с. Kömeören, Gömürgen :::: у центрі цієї щільної, компактної групи селищ уздовж верхньої течії р. Галис розташоване давнє місто Kaisareia ‘Цезарея’, сучасне Kayseri, засноване за Трояна у I ст.; у цьому місті народився св. Василій Великий (бл. 330–379), який по навчанні був тут священником, а 370 р. обраний єпископом; *саме у Каппадокії він заснував 357 року перший василіанський монастир* [Robert, II, 181], що не могло не позначитися на духовному житті місцевого населення, у тому числі й кельтів-галатів; не виключено, що видозмінена форма їхнього етноніма лежить в основі назви долини Göreme, де “збереглися сотні вирубаних у вулканічному туфі печерних приміщень часів раннього християнства, які вживалися як церкви, житлові та господарські приміщення; досі збереглися вкриті фресками стіни у *печерних монастирях і кілька десятків печерних церков у музеї*

просто неба Göreme Açık Hava Müzesi” [Middle East 1997, 699] (мал. 6);

16–20) найдалше на схід пасмо топонімів від основи **Kemer-** – це с. Çermik, і за 150 км на північ Kemerkaşa ‘Кемерська Скеля’ на тій же р. Євфрат, у горах за 100 км далі на північ с. Kemertaş ‘Кемерський Камінь’, а ще через 100 км на березі Чорного моря с. Kemer під Трапезундом :::: з цими поселеннями можна поставити у відповідність ближче не окреслені відомості про політику місцевих царів Нікомеда I Віфінського і Мітридата I Понтійського, ведену ними щодо кельтів від 270-х років до н.е.: елліністичні володарі прагнули створити з галатів заслон проти Сирії подалі від власних земель [там само, 247]; *не менш важливим фактом є і відсутність назв від основи **kemer-** далі на схід від цієї лінії топонімів*; тому, власне, таким – дальнім рубежем мандрівок галатів ці назви й виглядають (тут же Çamurköy, Rumköy і Rumkale, а зовсім на рубежі з Сирією – с. Kamberlikaya) (див. карту на мал. 10);

Мал. 6, 7. Інтер'єр печерної церкви у Гереме; кельтський будинок під стріхою з археологічного музею в м. Туї (Галісія, Іспанія).

21) одне село у прибережній смузі на півдорозі між Трапезундом і Синопом має назву Kumğu :::: разом з трапезундським Кемег ця назва може відповідати згаданому історичному факту пограбування галатами у 266 році до н.е. понтійських володінь (з портом Амізосом) після смерті Мітрідата I через недосвідченість його молодого спадкоємця Аріобарзана [Arslan 2000, 247]. Але саме назва Kumğu могла б мати й інше, аккадське, походження з kumğu ‘жрець’ (через вірменську khurm тс) [Капанця 1956, 153];

22–24) на північ від Анкари, на землях давньої Пафлагонії лежать ще два села Kumartaş і Semer (такий звуковий варіант етноніма зрідка трапляється: наприклад, у Австрії, Словаччині, Болгарії, – див. *табл. 2*); нарешті, у Віфінії, біля давнього міста Прусія, село з унікальною назвою Кемеркасім ‘Кельтський листопад’ :::: відомо, що якраз у Пафлагонії кельти воювали проти військ Птолемея III як найманці Мітрідата I Понтійського, а Віфінію при нагоді спустошили [Arslan 2000, 245].

Показово, що, крім назви г. Kogumaz (?), в топонімії Туреччини не знайдено назв гір, річок чи областей, навіть віддалено схожих на топооснову **Kemer-**, тоді як в інших посткельтських землях такі назви існують (див. *табл. 2*). Це можна пояснити кращою заселеністю давньої Анатолії на час приходу кельтів порівняно з Балканами й Карпатами. Давнє рільниче населення було вже на той час еллінізоване, а

місцева топонімія – давно сформована, як про це свідчать назви, збережені історичною географією.

Контраргумент: хіба етнофорні кельтські топоніми могли утриматися після османізації практично всієї топонімічної системи Малої Азії внаслідок етнічної зміни населення й асиміляції залишків грекомовних груп? Крім того, апелятив кемег означає турецькою ‘пояс’, а отже, може відповідати поняттю ‘кільцеве укріплення’.

Біконтраргумент: по-перше, османізація такого численного населення розтяглася на віки, і навіть дотепер тут є грецькі, вірменські й курдські меншини; по-друге, за проведеними нами підрахунками, очевидно, саме через це зі 112 топонімів античних часів, наведених у книзі М. Арслана, повністю замінені новими 72 назви. Натомість 40 назв зберігають і в турецькій формі більшу чи меншу подібність до давньогрецьких, у тому числі 33 назви місцевих анатолійських географічних об’єктів, тобто майже третина всіх згаданих назв (див. *табл. 1*); за таких обставин залишається значна ймовірність вибіркового збереження й інших місцевих назв.

Щодо слова кемег, то його наявність у турецькому словнику якраз і могла сприяти утриманню топонімів Кемег під час *повільної зміни мови* місцевого населення. Ті старі місцеві, ймовірно, етнофорні назви звичайно відрізнялися за своїм звуковим складом на фоні грецьких тополандшафтів і справді виглядали придатними для

Таблиця 1.

Топоніми елліністичного часу, впізнавані у сучасних турецьких назвах

Грецькі	Турецькі	Грецькі	Турецькі	Грецькі	Турецькі
Ainos	Enez	Gygaie	Koloe Gölü	Nisibis	Nizip
Alaban	Araphisar	Herakleia	Karadeniz	Pergamon	Bergama
Aleksandreia	İskenderiye	Pontika	Ereğlisi	Sangarios	Sakarya
Amaseia	Amasya	Indos	Sind	Sandalion	Sandal Asarı
Amastris	Amasra	Kaisareia	Kayseri	Sardis	Sart
Anabura	Mandra	Kallipolis	Gelibolu	Seleukeia Sidera	Selifke (Selef)
Anatolia	Anadolu	Katenna	Gödene	Selge	Zerk
Ankyra	Ankara	Kerasos	Giresun	Sicylia	Sicilya
Apollonia	Uluborlu	Komana	Gümenek	Sinopa	Sinop
Athenai	Atina	Lampsakos	Lapseki	Smyrna	İzmir
Danuvios	Tuna	Magnesia	Manisa	Syria	Suriye
Didyma	Didim/Yeniköy	Maiandros	Menderes	Tabai	(Tavas) Kale(si)
Euphrates	Fırat	Massalia	Marsilya	Taurus	Toros
Fokea	Foça	Nikaia	İzник	Trapezus	Trabzon

Етнофорні апелятиви й топоніми посткельтських земель

Країна	Етнофорні топоніми від основи kemer-	Інші етнофорні топоніми	Апелятиви
Австрія	Simmering (Wien)	Narn (2)	
Німеччина	Kummer(5), ~feld, ~ow, Kummro, Kümmer/nitz, ~sreuth, ~sdorf, Küm-mritz, Gimritz, Schmerdorf (11)	Nerhau, Nahrendorf, Nahrstedt, Neverin, Nievern, Norheim, Nürnberg	galstern 'чаклувати; гука-ти, заплутувати'; Kummer 'скорбота'
Польща	Ciemerów, Czemierniki (біля с. Milanów), Ciemięrzówka	Nur, Nurzec (2), Ziemia Nurska, Ponurzyca, Narew, Ponarlica; Włochy, Łaszczów	golemy, golemszy 'великий, більший'; galdą, galdować, galduszyć
Білорусь	Чамяры, Чамярысы, ур. Кімбраўка, г. Цымбар (під Мозирем)	Няверы (2), Нямеркі, Норкі, Норкавічы, Няровы, Понар	галекаць 'гукати', галас 'галас'; галіцца 'зазіхати, заздрити'
Росія	Кимры, Камбарка, Чембар, Черемшан (4)	Галич, Солигалич; Поньри; Нарва, Нерль, Немеричи	[голямо] 'дуже'; галдеть, [галузіть]
Україна	Кимир, Чемір, Чмирівка (2), Чемерник, г. Чимерна, р. Кемирка, Черемош, пот. Чемірний, с. Чемірна, Кемеша; Старий Хмерин, Гмирянка Чи, Жмеринка	Галичина, Галич; Нурове, Понорниця, Нориця, Норцівка, Норинськ, Норин, Немирів, поневірятися/ [нуретиси]; ст. «Норци еже суть словене»; Бойки; Волохи	голінний < *голімний 'охочий'; [гальомий], [гольніший]; галас, галакати, [галузовання] 'глузування', [галіти], [гавдун], [галатин]
Словаччина	Čemerné, Čermany, Semerovo, Gemer (7)	Nyrovce, Neverice, Vlachovo	[halas] 'галас', [haladra] 'крикун'
Чехія	Čiměř (2)	Nyrsko, Neuměřice, Vlachovo	Holemý 'велетенський', Holem 'Голем'; haliti se
Словенія	Kumrovec, Črmošnjice	Laško, Nyrovce, Vlachovo	
Хорватія	Čabar, Čabarska Polica	Ponor, Vlasina	gòlem 'величезний'
Угорщина	Csömör (NB комі)	Narda, Nárai	
Румунія	Cămărașu, Cămărzana, Ghemeș	Nerău, Naroieni, Negrași, Nereju (2)	galénți 'дерев'яні санда-лі'; hal
Болгарія	г. Чумерна, с. Сумер	Голатин, Бойчиновци, Бойково, Бойка, Власатница	голям 'великий, дорослий'; големизна 'розмір'; галатін
Сербія	г. Чемерник, Чемерно (над р. Ибр)	Понор; Власотинка; оз. Власинска, р. Власина	гòлем 'великий, величезний'; [гòлијетан]
Боснія	Чемерница, Чемерно	г. Влашич, Власеница, с. Лашва	
Албанія	область Çermenika, Kerem	Nemerçka	hall; halavitem
Македонія		Галиште, Будинарце	голем, галатén
Греція	г. Τζουμέρκα	Νευροκόπι, Γαλάτας, Γάλλικος	
Туреччина	Kemer (9), ~hisar, ~kaşa (2), ~burgaz, ~damları, ~taş, Tahta~, Kemerli kilise; Kermelik, Kömürhan geçidi, Kömeören, Çermik, Kamber, Kumartaş, Semer; Göreme, Gemerek, Gömürgen	іст. Galatia; у мікротопонімі Стамбула: Galata, Galata Kulesi, Galatasaray, Yeni Galata Koprüsü, Galata Mumhane Cad-desi	(Пізні запозичення із західноєвропейських мов: galéta, galon, galop, galisizm, gallik, gályum, galos)

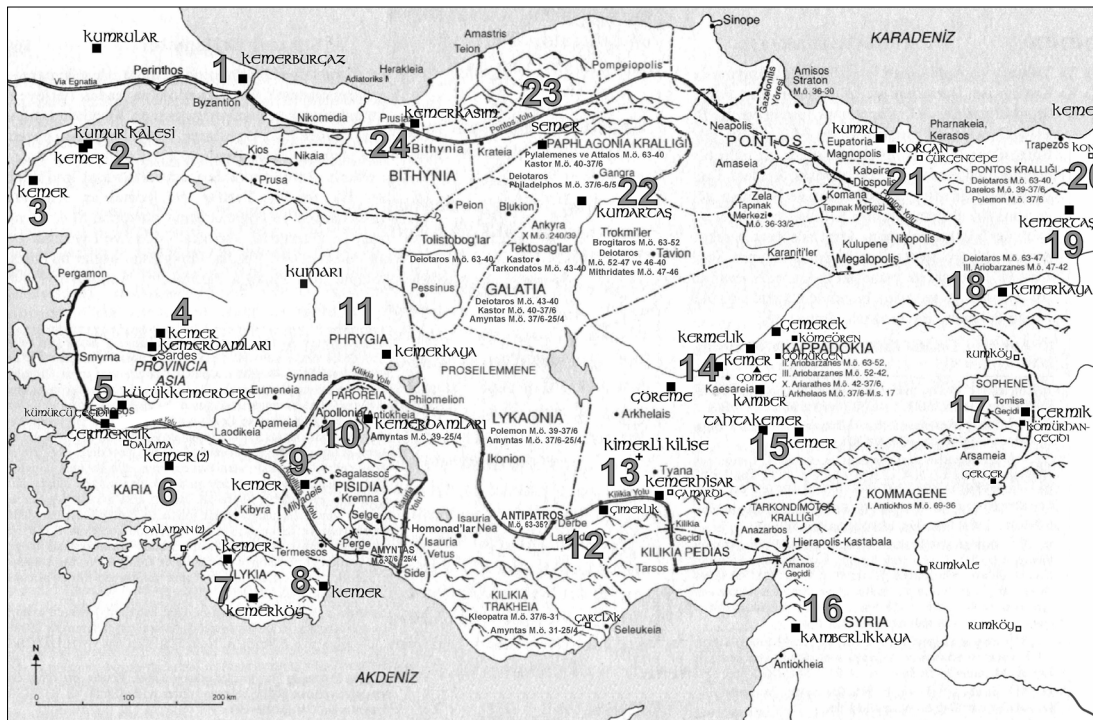
османської “народної етимології”. Цьому, безперечно, могла допомогти, зокрема, й ілюзія гармонії голосних **e-e**. Саме тому ці назви змогли залишитися у вжитку як “начебто турецькі” зі значенням “кільцеве укріплення”. Проте вони поширені якраз не будь-де, а у місцях, історично пов’язаних з військовою активністю галатів. Істотно також, що всі 36 виявлених назв з основою **Kemer-** розосереджені по периферії Малої Азії і зовсім відсутні на землях історичної Галатії: справді, потреба й підстава відрізнити кельтів від місцевого населення могла існувати лише там, де воно було негалатським. Те, що третина цих назв скупчена у Каппадокії, з давніми християнськими традиціями, знову може вказувати на ранніх християн-галатів.

Аргумент № 2. Внаслідок досліджень кельтської топонімії на інших посткельтських землях (зокрема, в Україні, Польщі, Чехії, Німеччині) виявлено добру збереженість (принаймні упізнаваність) цієї ж етнофорної топооснови на величезному просторі (див. *табл. 2*). Крім того, на масиві з кількох десятків однотипних топонімів можна розрізнити щонайменше два хронологічні пласти. Так, *поза Туреччиною* існує помітна кількість, імовірно, пізніших назв, змінених під дією народної етимології, з метатезою **kerem-** і палаталізацією **čemer-, čerem-**. На тюркському ґрунті така метатеза мала б дати форми на зразок **kerem-*, **kermen*, вживані як апелятив із значенням ‘фортеця’. Але якраз у топонімії Туреччини ми зустріли тільки дві назви *Germencik*, *Köğmen*, тобто саме як другий складник топонімів цей елемент невідомий: тут широко вживані лише компоненти *-hisar*, *-kent*, *-şehir*, *-kale*, *-kule*, *-köy*. Зате він надійно засвідчений у Криму в назвах давніх печерних міст *Ескікермен*, *Тепекермен*, до речі – на типових саме для кельтів, улюблених ними столових “довгих горах”, зручних для оборони.

З іншого боку, в частині назв привертає увагу одзвінчення анлауту **gemer-**. Таке явище відоме саме тут ще і з наскельних письмових пам’яток у передачі етноніма значно давніших *киммерійців* (детальніше див. [Тищенко 2000]). Відомо, що історична активність киммерійців припадає на VIII–VII ст. до н.е., коли вони двома потоками вдерлися до Малої Азії через Босфор

і Кавказ під тиском скіфів з Причорномор’я [Артамонов 1974, 19]. У письмовій історії ім’я киммерійців з’являється у формі **gimira** близько 720 р. до н.е. у зв’язку із зруйнуванням ними Ванського царства (Урарту). Зазнавши 678 р. поразки від Ассирії, вони згодом неодноразово згадуються як її військові найманці. Відновлена внаслідок залучення східних і грецьких джерел, де вони відомі як *кимери* (!) [Дьяконов 1956], подальша їхня історія постає у такому вигляді. Спільно з потерпілими від них урартійцями і ще якимось народом кимери в 676–674 рр. зруйнували Фригію. Це стурбувало Ассирію, до якої згодом звернулися по допомогу проти киммерійців Лідія на заході і Табал на сході Малої Азії (660 р.). Цар Лідії Гиг (Гуггу) загинув у битві з кимерами 654 р., а його столиця Сарди була ними взята й пограбована. У 640-х рр. Ассирія, нарешті прийшла на допомогу Лідії, відрядивши проти кимерів своїх найманців скіфів на чолі з їхнім царем Мадієм. Переможні кимери були включені до складу Лідії та *поселені в Каппадокії*, звідки й далі чинили наскоки та грабували сусідів.

Це дає підстави уважніше дослідити каппадокійський тополандшафт Туреччини від основи **kemmer-/gemer-**. Тут виявлена ціла дифузна область ойконімів з приголосним каркасом **grm, gmr** (*Gemerek, Gömürgen, Göğeme, Göğeç* і значна група, імовірно, десемантизованих назв з основою **gümüş-** ‘срібло’). Важливо, що поза цією областю назви з початковим **g-** у цій основі трапляються у край рідко (напр., *Germencik* під Ефесом). Хоча відповідність початкових **k-/g-** тут звичайна (див. *табл. 1*, спостереження Б. Рудого), для нашої теми істотно, що саме в тих місцях близько 720 року до н.е. давні *киммерійці* завдали поразки Р’усі I, царю урартів, який у своїх написах і називав цих своїх ворогів *rimippa*. Упродовж цілого VII ст. до н.е. вони залишалися в Малій Азії, на захід від Євфрату, переважно у *Каппадокії* (NB), “звідки й вірменська назва цієї *Каппадокії* у формі *Գամիր-ք* **Gamir-kh**, що буквально означає ‘гаміри’, тобто кимери, але також ‘Кимерія’, пор. біблійне *Gomer*. Ассирійська форма *Gimiga* ближча до груз. *გომი* *gomi*, що, власне, означає ‘герой’” [Капанцян 1956, 149]. “Ми не можемо ігнорувати й відомості Біблії, пише далі Г. Капанцян,

Мал. 8. Етнофорні ойконіми Малої Азії від основи *kemer-*.

про те, що синами Гомера вважали Аскеназа, Рифата й Тогарму, тобто *кимри (гамер) були родичами скіфів* ([саків]: Асканаз, пор. Тарку-назі, ім'я хетського князя Меліти), *пафлагонців* (Рифат) і жителів держави Тогарма у Мелітені” (пор. “син Таргома Хайк”, тобто *вірмен*)... “Вірменський історик і письменник V ст. н.е. Корюн називає вірмен Azkhanazean azg ‘Асканазівський (нарід’, адже Асканаз і Таргом, за Біблією, були братами, синами Гамера” [там само, 154]. Усвідомлюючи всю неоднозначність цих прадавніх викладок, слід, однак, визнати, що крізь них проглядається цілком адекватне уявлення про те, що кимерійці (інтерпретовані уже в наш час хоч як кельти, хоч як іранці) таки були мовно споріднені з іншими місцевими індоевропейцями – близькими до хетів пафлагонцями, іранцями-скіфами та фрако-фригійськими предками вірмен – і цим не відрізнялися від мішанини індоевропейських племен решти Малої Азії. Згадаймо, що на кимерійців вказують як на можливе першоджерело появи кінської зброї нового типу наприкінці бронзової доби у протокельтській культурі полів поховальних урн. В такому разі не виключено, що давня спорідненість кельтів-кимерійців з пафлагонцями якраз і

вплинула на обрання кельтами-галатами своєї нової батьківщини Галатії поруч з Пафлагонією, хоч ці землі й були близько від Віфінії та Понтиди, що не бажали галатського сусідства.

Таким чином, ці, ймовірно, різночасові пласти етнофорних ойконімів свідчать про *можливу повторну експансію кельтів до Малої Азії*. З одного боку, подальша доля кельтів-кимерійців після історичної битви зі скіфами в день сонячного затемнення 28 травня 585 року до н.е. так достеменно й не відома: вважається, що скіфи таки повернулися до своєї Наддніпрянини, а кимерійці, *здається, по дорозі осіли й розчинилися в сусідніх народах*, тобто не виключено, що частково залишилися й у Каппадокії [Tyshenko 1997]. Якись упізнані назви давніших поселень вже на місці, в Анатолії, теж могли сприяти повторному їх заселенню кельтами-галатами. До сказаного варто додати, що в найяскравішій “кимерійській” назві селища Gemer-ek наявний цілком придатний для вичленування суфікс *-ek*, а це дає підставу тлумачити її як продовження імовірного грец. *Κιμῆρκοσ ‘кимерійський’, – поготів що реальне античне місто саме з такою назвою Κιμῆρκοσ (справді пов’язаною з історичними

кимерійцями) колись існувало у Криму біля протоки *Βοσπορος Κιμμέριος* ‘Босфору Кимерійського’ (= Керченська протока).

Така численність збережених назв від основи **Kemer-** з добре документованою географічною кореляцією уможливило припущення про те, що пласт кельтських ойконімів цією основою не вичерпується. Серед інших спільних для посткельтських земель характерних топооснов заслуговує на увагу, зокрема, назва ‘видовженої гори’ – кельт. *gorgan-*, добре дослідженого на європейських землях [Тищенко 2004, Мовні дарунки, 17, 19]. Наскільки про це можна судити із зображення рельєфу на картах Туреччини, ця назва *топографічно мотивована* у більшості таких географічних об’єктів, як с. *Korgan, Korgun, Kargin, Gareken, Kömürhan Geçidi, Gürgentepe* (2), незвичайній, бо унікальній назві гори *Gölgeli Dağı* – нібито ‘Затінкова гора’, – не виключено, що <**Görgeli*, пор. рум. *Ghegheleu*, укр. *Гергели* Пл [Тищенко 2004, Мовні дарунки, 19, карта; Кельтські назви селищ, № 3, 92]. Знову ж таки, збереженню також і цієї топооснови могла сприяти народна етимологія (пов’язання з тур. *göğen* ‘граб’).

Завдяки люб’язності п. І. Жерноклеєва (Педагогічний університет ім. М. Драгоманова) автор статті дістав змогу ознайомитися з найновішим виданням детальної карти Західної Туреччини [Western Turkey]. Виявлені на ній принципово важливі топонімічні факти стають аргументами для кращого пояснення викладених гіпотез:

1. З аналізу топонімічного змісту карти випливає, що переважна більшість назв від топооснови **Kemer-** належить маленьким гірським селам з очевидно тваринницьким господарським укладом, що являє собою ідеальне консервативне середовище, яке сприяє збереженню давніх назв. Крім того, це означає, що насправді селищ з такими назвами у Туреччині набагато більше.

2. Досить регулярно селища *Kemer* виявляються сусідами відомих з античності міст або їхніх руїн – Костянтинополя, Трої, Сард, Ефеса, Прусії, Кесареї, Анкари, Антіохії Пісідійської тощо, – і це не просто спільна ознака цієї групи назв, а свідчення їхньої змістової, семантичної зумовленості античними часами. Справді, селитися близько від квітучих міст античності був

сенс у часи їхнього існування, а не тоді, коли вони лежали в руїнах.

3. На сучасній карті з досконалішим відтворенням гідрографії вдається побачити, що чимало селищ з назвами від основи **Kemer-** належить до добре вивченої на матеріалі топонімії України й Польщі *групи селищ з кельтськими назвами на витках річок* (див. *Çimerlik* – щоправда, на новій карті назва передана як *Çimencik*, що свідчить усього лише про дальшу детимологізацію, – а також *Kemer* і *Kamber* під Кайсері, *Kemerli Kilise* у с. *Helvadere* під Аксарам та інші). Іноді це гірські селища без позначеної річки, але, очевидно, на джерелі або гірському струмку (*Kemer* біля Трої, *Göreme, Geremek* у Каппадокії, *Kemerkasım, Kumarı* під м. Кютах’я тощо). Не виключено, що кельтський апелятив *tart-, tard-* ‘джерело’ подекуди міг зберегтися у рідкісних назвах на зразок *Çortlak, Cortlak, Çörten* під Імамоглу, *Certiler* (не можна ж серйозно виводити їх від назви *çortak* ‘щука’, коли йдеться про села на великих бурхливих гірських річках).

4. Існування другого селища з назвою *Kemerdamları* за 250 км від першого дає змогу припустити, що ті дахи справді були якимись прикметними і що селджуцькі чабани впізнавали ці поселення за формою дахів. Слід нагадати, що кельти традиційно накривали свої будинки стріхами з соломи або очерету (див. мал. 7), що за умов Анатолії вочевидь мало відрізнятися від черепичних дахів у містах або ґрунтових терасних – у гірських селищах.

5. Неподалік від с. *Germencik* під Ефесом, як виявилось, існує ще село *Küçükkemerdere*, дорога до якого йде через перевал *Kümürcü Geçidi* – начебто ‘Перевал Вугляра’. Проте ця назва нагадує *Kömürhan Geçidi* на Євфраті і унаочнює народну етимологію (пор. ще чимало сіл *Kömürköy* або *Karamurat Geçidi* під м. Болу).

6. Поруч із селищем на березі Мармурового моря *Kemer* збереглися руїни фортеці з назвою *Kumur Kalesi* (!), що з очевидністю може набути діагностичного значення для етнічної атрибуції всього ряду однокореневих назв. Основа **Kumur-** у значенні ‘кимер’ поширена у цілій Європі (див. мал. 9) і добре досліджена. З іншого боку, на турецькому матеріалі вона близька до

форми Kumar(taş), яку в такому разі можна розглядати як місток до низки подальших народноетимологічних пристосувань давніших назв на зразок тур. Kumru, Kumrular (нібито ‘горлиц-я, -і’).

7. До не менш важливих висновків спонукає назва с. Kemerkasım, букв. ‘Кемерський Листопад’. За даними великого турецько-російського словника, крім звичного значення ‘листопад’, слово kasım передає прадавню турецьку культурну реалію: “2) половина року (за народним календарем від 8 листопада – початку зими – до 6 травня – початку літа)” [ТРС, 519]. Як відомо, такий поділ року зумовлений традиційним скотарством, тому і в давніх кельтів новий рік починався саме з листопада [КМЭ, 445]. Звідси випливало б, що причиною уваги сельджуцьких скотарських племен до можливих у пізньовізантійські часи місцевих кельтських за походженням груп скотарів цілком міг стати саме *спільний скотарський уклад економік* обох етносів (пор. згадані вище відомості про те, що кельти занедбали рільництво і жили зі скотарства й розбою).

Як зазначає Т. Пауелл, “у кельтів, принаймні в Ірландії та Галлії, рік поділявся на два сезони – теплий і холодний. (...) Всього святкували чотири основні свята, *головне з яких відоме під назвою Самайн (Samhain)*. За сучасним календарем його відзначали 1 листопада... Самайн символізував кінець одного року і *початок наступного*, як рубіж між ними, і його місце в часі щодо пір року свідчить про те, що він втілював поворотний момент швидше скотарського, ніж рільничого циклу. Самайн відповідає завершенню сезону випасу за умов первісного сільського господарства; в цей час овець і рогату худобу збирали в одне стадо й вели до різника, залишаючи в живих лише частину тварин – для приплоду. Ця давня скотарська практика у помірній кліматичній зоні Європи була відома ще в епоху неоліту і якнайкраще підходила кельтам, що полюбили нескінченні бенкети... Значення, якого надавали Самайну, величезне – про це свідчить давньоірландська література. (...) Бельтайн, або Кетсамайн, – інше значне свято в Ірландії, також переважно скотарське, яке відзначали за сучасним календарем 1 травня напередодні початку теплої пори року, коли свійську

худобу виганяли пастися, випускаючи на відкриті пасовиська” [Пауелл 2003, 131–132, 134], див. також [КМЭ, 591–592].

Те, що ці групи місцевих скотарів були помічені сельджуками, і те, що вони певний час існували поруч, видно із збережених подекуди ойконімів Kasımlar ‘Листопадівці’, – очевидно, так сусіди називали села, де святкували в листопаді (пор. с. Kasımlar на височині в районі між оз. Бейшегір і Бурдур або інше с. Kasımlar так само на плато між містами Ескішегір і Сакар’я). Не виключено, що таких назв у Туреччині більше.

До турецьких Kasımlar існують добре документовані аналоги на інших посткельтських землях в оточенні насичених кельтських тополандшафтів: у Чехії – Pazderna (9 сіл), Pazderna; у Польщі – Październo; в Україні – Листопадівка Вн 559, Листопадове Кг 799 [АТП]. Хоча в сучасній польській мові слово Październik означає ‘жовтень’, а в чеській його відповідник уже вийшов з ужитку, слід зазначити, що в давньоруському календарі *паздерникъ* означає те саме, що й *мирнадъ* [Истрин 1965, 447], а у святкуванні Самайну важлива, власне, попередня ніч (Голоуїн) з 31 жовтня на 1 листопада.

Таким чином, з топографії типового розташування селищ, як і з семантики складених ойконімів з першим компонентом **Kemer-**, поступово вимальовується низка “кемерських” рис, справді характерних саме для кельтів, як-от: **розміщення більшості їхніх сіл біля гірських пасовиськ худоби, на виточках річок або струмків; виразна відмінність деяких селищ (Kemerköy: 2), зокрема форми дахів (Kemerdağları: 2); імовірна одночасність існування цих селищ з відомими античними містами Анатолії; існування в минулому кемерських укріплень (Kemerkaaya: 2; Kemertaş, Kumartaş; Tahtaker) фортець (Kemerburgaz, Kemerhisar), в одному випадку – сусідство з руїнами фортеці Kumur Kalesi; існування в минулому кельтських церков (Kemerli Kilise); непересічне значення для кемерів місяця листопада (Kemerkasım)**. Неможливо трактувати як цілковито випадкову таку кількість збігів конкретних рис історичних кельтів-кемерів з характеристикою місцевих “кемерських”

мешканців анатолійських селищ з назвами від основи **Kemer-**.

Згадана на початку статті кардинальна важливість самого факту кельтської атрибуції окремих місцевих назв у Туреччині зумовлює два наслідки проведеного дослідження. З одного боку, на відміну від гірше вивчених посткельтських земель, виявлення назв, імовірно, кельтського походження в Туреччині не потребує якихось додаткових пояснень щодо обставин їхньої появи, адже *цілковито відповідає* надійним історичним відомостям. Що більше, викладені мовні факти надають вагомості давно

відомим історичним даним, конкретизуючи їх, і після критичного аналізу можуть бути враховані при скеруванні “за вказаними адресами” дальшого археологічного, антропологічного, етнографічного пошуку на місцях. З іншого боку, в разі прийняття аргументів на користь кельтської атрибуції наведених у статті назв Анатолії істотно зміцнюється вся обстоювана автором в інших публікаціях концепція доброї збереженості кельтських лексичних основ у сотнях однотипних топонімів, досі поширених виключно у межах посткельтського простору в Європі.

ЛІТЕРАТУРА

- Артамонов М.И. *Киммерийцы и скифы*. Москва, 1974.
- АТП – *Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ*. Київ, 1973.
- Брайчевський М.Ю. *Коли і як виник Київ*. Київ, 1963.
- Грінченко Б. *Словарь української мови*: В 4 т. Київ, 1907–1909.
- Диллон М., Чедвик Н.К. *Кельтські королівства*. Санкт-Петербург, 2002.
- Дьяконов И.М. *История Мидии с древнейших времен до конца IV в. до н.э.* Москва–Ленинград, 1956.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. Київ, 1982–2002.
- Истрин В. *Возникновение и развитие письма*. Москва, 1965.
- Капанцян Г. *Историко-лингвистические работы к начальной истории армян*. Ереван, 1956.
- КМЭ – *Кельтская мифология. Энциклопедия*. Москва, 2002.
- Крушельницкая Л.И. *Кельтский памятник в верхнем Поднестровье* // Краткие сообщения Ин-та археологии. №105. Москва, 1965.
- Мачинский А.Д. *Кельты на землях к востоку от Карпат* // Кельты и кельтские языки. Москва, 1974.
- Мельниковская О. Н. *Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке*. Москва, 1967.
- Пауэлл Т. *Кельты. Воины и маги*. Москва, 2003 (=London, 1980²).
- Седов В.В. *Славяне и кельты* // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Москва, 1983.
- Стрижак О. *Україна і кельти* // Україна. Наука і культура. Вип. 23. Київ, 1989.
- Тищенко К.М. *Аналоги кельтських місцевих назв України в топонімії Росії* // Київський географічний щорічник. 2003, № 3.
- Тищенко К. *До етимології етноніма киммерійців* // Східний Світ, № 1–2'97, 2000.
- Тищенко К. *Мовні дарунки давніх сусідів* // Урок української, 2004, № 5–6. Вкладка.
- Тищенко К. *Кельтські назви селищ на витоках річок України* // Народна творчість та етнографія. 2003, № 5–6; 2004, №3.
- Тищенко К. *Про кельтську спадщину деревлян*. Оглядова лекція з коментарем до авторського курсу 1994 р. «Вступ до кельтології» // Україна. Наука і культура. Вип. 32. Київ, 2004.
- Тищенко К. М. *Кельтські етимології. I–III. Етнос* // Мовознавство, 2003, № 4, 5, 6.
- Трубачев О. Н. *Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян* // Вопр. языкознания. 1974, № 6.
- Трубачев О.Н. *Этногенез и культура ранних славян*. Лингвистические исследования. Москва, 2003.

Турция. Карта автомобильных дорог. М 1:1 600 000. Bad Soden / Ts.: Ravenstein Verlag, 2005.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Москва, 1964–1973.

Филип Я. Кельтская цивилизация и ее наследие. Прага, 1961 (е-версия).

Широкова Н.С. Древние кельты на рубеже старой и новой эры. Ленинград, 1989.

Arslan M. Antikçağ Anadolu'su'nun savaşı kavmi: Galatlar. İstanbul, 2000.

Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1974.

Crossland A. When specialists collide: archeology and Indo-European linguistics // Antiquity. № 66, 1992.

Haack Weltatlas. Leipzig, 1975.

Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980.

Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. Berlin, NY, 1975²¹.

MacBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. Glasgow, 1983 (Digital version).

Meyer G. Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache. Strassburg, 1891.

Middle East on a shoestring / Ed. A.Humphreys a.o. Hawthorn, 1997².

Mitchell S. Anatolia. Land, Men and Gods // Asia Minor I-II. The Celts and the Impact of Roman Rule. Oxford, New York, 1993.

ODEE – The Concise Oxford Dictionary of English Etymology / Ed. T. F. Hoad. – Oxford, 1996.

Pausanias. Periegesis tes Hellados, – цит. за [Arslan].

Ramsay W.M. Anadolunun Tarihi Coğrafyası / Çev. M. Pektaş. İstanbul, 1960.

Petit Robert. Dictionnaire encyclopédique de la langue française: En 2 vols. Paris, 1980–1989.

Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // ArchfSIPh. Bd. XXXIII. Berlin, 1911.

Strobel K. Galatien und seinen Grenzregionen // Asia Minor Studien. Bd. XII: Forschungen in Galatien / Hrsg. E.Schwertheim. Bonn, 1994.

Strobel K. Die Galater. Berlin, 1996.

Trousset – Nouveau Dictionnaire encyclopédique universel illustré: En 5 vols. / Dir. J. Trousset. Paris, [après 1881].

Türkei. Ost. Euro-Ländkarte. М 1: 800 000. RV Verlag, 1991.

Tyshenko C. Gold of the Ukrainian Steppe. – Vicenza: Ed. "Fierra di Vicenza", 1997.

Walbank F.W. A Historical Commentary of Polybius I-III. Oxford, 1957–1979².

Western Turkey. Euro Country Map. М 1: 750 000. Ostfeldern: Mais Geogr. Verlag / Falk Verlag, 2006.

Zanichelli – **Enciclopedia Zanichelli.** Bologna, 1995.